

показано вище, полягають в тому, що слід враховувати насамперед тих, на кого спрямована аргументація учасників. Можна сказати, що це риторичні аспекти, адже йдеться про переконання. Однак, як ми бачили, здебільшого відомий логік не дуже прихильно ставився до риторики, хоча певною мірою визнавав могутність ораторського мистецтва, засобами якого можна досить легко увести співрозмовника від логіки аргументації. Напевно це обумовлене негативними конотаціями щодо риторики, відлуння яких спостерігається навіть й у сучасних використаннях цього терміна в повсякденних комунікативних ситуаціях. Підґрунтям цього виступає досить поширене уявлення про те, що головною турботою риторики є виключно краса у промові, яка навіть важко запам'ятовується (наприклад, пафосні частини). Епістемічні складники виявляються насамперед у знанні предмету суперечки. Психологічні аспекти постають тісно переплетеними з риторичними: це і «психологія слухача», і психологічні хитрощі. Ядром же концепції С. І. Поварніна є логічні аспекти, які виявляються передусім у структурних аспектах (складники доведення: теза, доводи, зв'язок між ними). Прикладний характер такої логіки постає в застосуванні логічних процедур у конкретних комунікативних феноменах, якими є суперечки.

Список використаних джерел

1. Конверський, АС., 2018. 'Критичне мислення', Київ: Центр учбової літератури.
2. Поварнин, СИ., 1921. 'Введение в логику', Петербург: Наука и школа.
3. Поварнин, СИ., 1990. 'Спор. О теории и практике спора', *Вопросы философии*, №3, с.60–133.
4. Хоменко, ІВ., 2008. 'Еристика', Київ: Центр учбової літератури.
5. Шопенгауэр, А., 1900. 'Эристика или искусство побеждать в спорах', *Перевод с немецкого Н. Л. д'Андре*, Санкт-Петербург, с.4–71. [online] Доступно: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000812/st000.shtml> [Дата звернення 28 вересень 2018].
6. van Eemeren, FH., Garssen, B., Krabbe, ECW., Snoeck Henkemans, AF., Verheij, B., Wagemans, JHM., 2014. 'Handbook of Argumentation Theory', *Springer Science + Business Media Dordrecht*.
7. van Eemeren, FH. and Grootendorst, R., 1992. 'Argumentation, Communication, and Fallacies', Hillsdale: *Lawrence Erlbaum*.
8. Hamblin, CL., 1970. 'Fallacies', London: *Methuen & Co Ltd*.
9. Hansen, HV. and Pinto, RC. eds., 1995. 'Fallacies: Classical and Contemporary Readings', *The Pennsylvania State University Press. University Park*.
10. Perelman, Ch. and Olbrechts-Tyteca, L., 1969. 'The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation', *Translated from French by J. Wilkinson and P. Weaver*, Notre Dame: *University of Notre Dame Press*.

References

1. Konvers'kyu, AE., 2018. 'Krytychne myslennya (Critical Thinking)', Kyiv: *Tsentr uchbovoyi literatury*.
2. Povarnin, SI., 1921. 'Vvedeniye v lohyku (Introduction to Logic)', Peterburh: *Nauka y shkola*.
3. Povarnin, SI., 1990. 'Spor. O teoryu y praktyke spora (The art of argument: On the theory and practice of arguing)', *Voprosy fylosofyy*, №3, s.60–133.
4. Khomenko, IV., 2008. 'Erystyka (Eristic)', Kyiv: *Tsentr uchbovoyi literatury*.
5. Shopenhauer, A., 1900. 'Erystyka yly yskusstvo pobezhdat' v sporakh (Eristic or the art to win in arguing)', *Perевod s nemetskoho N. L. d'Andre*, Sankt-Peterburh, s.4–71. [online] Available at: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000812/st000.shtml> [Accessed 28 September 2018].
6. van Eemeren, FH., Garssen, B., Krabbe, ECW., Snoeck Henkemans, AF., Verheij, B., Wagemans, JHM., 2014. 'Handbook of Argumentation Theory', *Springer Science + Business Media Dordrecht*.

7. van Eemeren, FH. and Grootendorst, R., 1992. 'Argumentation, Communication, and Fallacies', Hillsdale: *Lawrence Erlbaum*.
8. Hamblin, CL., 1970. 'Fallacies', London: *Methuen & Co Ltd*.
9. Hansen, HV. and Pinto, RC. eds., 1995. 'Fallacies: Classical and Contemporary Readings', *The Pennsylvania State University Press. University Park*.
10. Perelman, Ch. and Olbrechts-Tyteca, L., 1969. 'The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation', *Translated from French by J. Wilkinson and P. Weaver*, Notre Dame: *University of Notre Dame Press*.

Kolotilova N. A., PhD, Associate Professor of Department of Logic, Faculty of Philosophy, National Taras Shevchenko University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), n_kolotilova@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-7450-2981>

The logic and rhetoric in the S. I. Povarnin's theory of arguing

The article deals with the kinds of arguing, elements of argumentation, tricks in works of S. I. Povarnin early twentieth century. Emphasized, that his concept is exclusivity for that period, because it has complex and applied nature, since its theory of arguing is based on the logical, psychological, epistemic, and communicative aspects of the analysis of the discussions practice. Rhetorical aspects are closely intertwined with psychological ones, since S. I. Povarnin did not value the rhetoric very much thanks to popular opinions about this discipline at that time. The core of his theory of arguing is the logical factors primarily as structural aspects of argumentation (standpoint, arguments, reasoning) and fallacies in the proof.

Keywords: logic, rhetoric, theory of arguing, argumentation, fallacy.

* * *

УДК 2–276.63(092) Сковорода

Рик М. С.,
аспірант кафедри релігієзнавства, Київський
національний університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), rykmykola@gmail.com

СИМВОЛІЧНЕ РОЗУМІННЯ БІБЛІЇ У ТВОРЧОСТІ Г. СКОВОРОДИ

Розглядається роль символу у тлумаченні біблійних положень Г. Сковородою. Символізм, як головний принцип формування вчення про Біблію, утверджується в багатьох творах українського мислителя. Звертається увага на одне з ключових положень філософа, яке полягає у тому, що людина повинна за допомогою серця пізнавати глибинну сутність кожного біблійного символу, у якому прихована Божя істина, а не обмежуватися лише її зовнішніми проявами. Аргументується, що головним підґрунтям образно-символічного розуміння Біблії Г. Сковородою виступають традиції Олександрійської богословської школи, положення святоотцівського богослов'я та філософія представників німецької містики. Доведено, що символічний світ Біблії розкривається не через буквально-текстуальне розуміння всіх її сюжетів, а через їх глибоке символічно-алегоричне значення.

Ключові слова: символ, символізм, людина, Бог, Біблія, самопізнання, істина.

Довголітня історія української філософської думки безперервно зазнавала докорінних змін, особливо під впливом важливих наукових відкриттів, вагомих досягнень у матеріальній та духовній культурі, історичних поворотів у політичному та релігійному житті суспільства. З огляду на це, роль Біблії у становленні української філософської спадщини повсякчас мала велике евристичне значення і була неоднозначною.

У XVIII столітті розуміння і тлумачення біблійних істин наповнювалося ідеями матеріалізму, демократизму, просвітництва. Найяскравішим зразком тлумачення Біблії, яке кардинально відрізнялося від офіційної позиції Церкви, була творчість Г. Сковороди. Саме український мислитель найґрунтовніше розробив вчення символічно-алегоричного, а не дослівно-догматичного розуміння Святого Письма. Вагомість символічного розуміння Біблії мандрівного філософа полягає в тому,

що мислитель розробив оригінальне світобачення у контексті християнської традиції і простежував релігійну доктрину за допомогою раціональних і об'єктивних категорій.

Г. Сковорода не приймав суто текстуального розуміння Святого Письма і належав до числа тих христололюбних філософів, чиє символічне трактування сюжетів, мотивів, образів Біблії завжди включало елементи власної неординарної особистості. Як представник гуманістичної традиції філософування, він найбільше цінував у Євангелії християнський символ «внутрішньої людини», неповторної людської індивідуальності, носія вищого духовного буття. Цей символ зустрічається у багатьох трактатах та діалогах українського мислителя.

Г. Сковорода розглядав Біблію як результат людської творчості, в якому висвітлені образи й символи невидимого духовного світу людини. Біблію, на його думку, людина повинна опановувати за допомогою інтерпретації та смислового розкриття біблійних символів, у іншому випадку її душа послідовно і невідворотно прийде до марновірства.

Уже в ранніх творах Г. Сковорода зустрічається символічне трактування Біблії, яке і надалі займає одне з ключових місць у філософсько-релігійному вченні українського мислителя. З огляду на це, біблійний символ у його системі виступає не тільки перехідною ланкою на шляху до інших форм пізнання, але й визначає сам зміст і сутність релігійної термінології. Тому не випадково, що одним з центральних сюжетів у творчості мандрівного філософа стало розуміння біблійних догматів, як певних символів, у яких прихована божественна істина.

Звернення до символічного тлумачення Біблії Г. Сковородою дає можливість побачити через призму релігійної символіки справжній сенс і щире повноту релігійного буття людини, яке має свою специфіку в кожну конкретну історичну епоху. Саме символ всебічно розкриває і реально презентує дійсне буття, його предметну, чуттєво сприйнятну реальність і внутрішнє світосприйняття самого суб'єкта, яке втілене в акті релігійної символізації. Тому сьогодні дуже важливо показати особливості сквородинівського біблійного символізму, адже за допомогою символів можна зрозуміти істинну сутність біблійних сюжетів, заповідей, догматів, збагнути приватне ставлення мислителя до релігійних подій, фактів, церковних засад та порядків, а також глибше зрозуміти особистість українського любомудра та його мандрівний спосіб життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема символічного розуміння Біблії є однією з найважливіших філософсько-релігійних проблем у сучасному Сковородознавстві. Дослідженню різних аспектів цієї проблеми присвячено безліч робіт. У них розглядаються особливості та специфіка біблійних символів, які зустрічаються у творчості Г. Сковорода. Більшість з цих досліджень становлять теоретичні розробки, які спрямовані на вирішення філософсько-методологічних питань символічного розуміння Біблії.

Дослідження символічного розуміння Біблії у філософсько-релігійній спадщині Г. Сковорода ґрунтується, насамперед, на його власних працях. На символічному характері Біблії та її глибоких метафорично-алегоричних сенсах акцентували увагу

у своїх роботах М. Попович, Д. Тетерина, Л. Ушкалов, Д. Чижевський та ін.

Огляд наукової літератури з проблем символічного розуміння Біблії у творчості Г. Сковорода виявляє їх значну методологічну й змістову несхожість. Всупереч великій кількості досліджень багатьох авторів, у них відсутній системний релігієзнавчий аналіз, у якому б цілісно розглядалася проблема сквородинівської біблійної символіки.

Тематика інтерпретації Біблії є безмежно широкою, тому потрібно встановити конкретні параметри цього дослідження, які визначаються його *метою* і полягають в аналізі ролі символу у тлумаченні біблійних текстів українським філософом.

Про небайдужість і великий інтерес до Біблії відзначали багато дослідників творчості Г. Сковорода. Д. Тетерина у своїй книзі «Григорій Сковорода – український письменник, філософ і педагог» писала: «Біблію носив наш філософ завжди у торбі за плечима, ніколи з нею не розлучався» [4, с. 253]. Про нерозлучність українського мислителя з Біблією у своїй роботі «Філософія Г. Сковорода» зазначав і Д. Чижевський: «Становище Сковорода до Біблії взагалі надзвичайне: він зве сам себе «любителем» (= любовником) Біблії. Так він підписує раз один із своїх листів. «Тайная сила и маніє» притягає його з «младенческихлѣт» до Біблії» [6, с. 73].

Самобутня творчість Г. Сковорода має безмежно символічний характер. У анналах філософії, релігієзнавства, культурології є чимало авторитетних джерел, які формують загальну думку, що український мислитель застосовував символ як інструмент для інтерпретування біблійних істин.

Не зважаючи на різнобарвність філософсько-літературного доробку Г. Сковорода, стиль його мислення і обґрунтування власних ідей можна віднести до вітчизняної культурно-філософської традиції, хоча базувалися вони на синтезі філософських джерел світової класики. Зокрема, український мислитель у формуванні філософських доктрин використовував надбання ранньохристиянського алегоричного письменства.

Головна особливість Г. Сковорода полягає у тому, він відразу відмітив багатозначність символів, які приховують у собі істинну сутність фундаментальних положень Біблії. У зв'язку з цим, розкрити істинну сутність символіки у творчості українського мислителя не так просто. За ради об'єктивного результату, її інтерпретація не повинна здійснюватися лише на основі барокового стилю тлумачення символізму Святого Письма другої половини XVIII ст., адже символічне пояснення біблійних істин у творчості Г. Сковорода формувалося на основі багатьох чинників.

У детальних дослідженнях творчості Г. Сковорода Д. Чижевський наголошував, що його роботи важкі для сприйняття та акцентував увагу на їх символізмі й антитетичності. Така особливість творчої спадщини українського мислителя пов'язана з його поглядами на Біблію, Бога, людину та світ. Таким чином, головна цінність Святого Письма зосереджена у алегоричному сенсі. Обираючи приклад інтерпретації Біблії Г. Сковорода притримувався традиції алегоричної біблійної екзегези. Дослівне трактування Біблії та пошук у ній історизму не здатні надати людині шансу усвідомити

біблійні істини. Цей хибний шлях трактування біблійних текстів філософ зобразив у символі семиглавого змія.

Символічність творів Любомудра є характерною рисою не лише його стилю, а й самого способу мислення і світорозуміння. Український філософ гостро критикував буквально–літеральне розуміння Біблії та постійно наголошував на її символічності. Він вважав, що кожне слово у Святому Письмі виступає символом, який містить у собі істинну сутність, яку варто вміти розгледіти.

При алегоричному розумінні Біблії, Святе Письмо розглядається Г. Сковородою як шлях людини до пізнання божественних істин. Біблія для нього – це царина божественної премудрості, яка прихована у символах. З огляду на це, спосіб викладу думок українським мислителем можна збагнути лише тоді, коли його вдається вписати у контекст пошуку глибинної сутності біблійних символів.

У судженні Г. Сковороди, Біблія – це царина різноманітних алегорій та символів, у якій необхідно відшукати та розпізнати символи і закладені у них раціональні зерна. У символі міститься розмаїття сенсів, які онтологічно споріднені з внутрішньою сутністю, тобто Богом. Найближчий друг, учень та перший біограф українського мандрівного мислителя, М. Ковалинський, підкреслював, що Біблія різнобічно вплинула на тип мислення Г. Сковороди, а підґрунтям його вчення про Біблію були підходи Олександрійської школи алегоричної інтерпретації Святого Письма. Їхня сутність полягає у тому, що онтологічна структура усього суцього повинна збігатися з методом викладу цього суцього.

У вченні про Біблію Г. Сковороди виняткове місце займає символ, який виступає у ролі Божественного буття та Божої благодаті. У цьому призначенні він є не просто комунікативним інструментом, засобом передачі певної інформації, але й виразником духовних рис людини. Символ вчить і наставляє людину на праведний шлях життя. Розкриваючи зміст символів, які містяться у Біблії, людина отримує взірці для наслідування як жити за Божими настановами.

Г. Сковорода постійно аргументував свою релігійно–світоглядну позицію за допомогою різноманітних символів. Символ, у розумінні Г. Сковороди, є головним посередником між людиною і Біблією. Основне завдання символу полягає у поєднанні в окрему цілісність різноманітних елементів дійсності, через що його значення може отримувати необмежену кількість варіантів. Тому символ служить для людини інструментом, за допомогою якого вона може вступити у взаємозв'язок з Богом.

Сутність кожної ідеї Г. Сковороди міститься у конкретному символі, який виступає у ролі божественної істини. Щоб пізнати істину, людина повинна розкрити сутність символу. Таким чином, символ не просто виражає щось, а здійснює активний вплив на взаємозв'язок між людиною і Богом.

Г. Сковорода захоплювався Біблією та широко використовував біблійну символічно–смыслову лінію у своїй творчості. На христологічній тематиці базуються практично всі його твори. Він також згадує Біблію у своїх байках. У байці «Соловей, жайворонок та дрізд» Г. Сковорода наголошував: «нічому іншому нас Біблія не вчить, окрім богознання, але цим усьому навчає. І як

той, хто має очі, все бачить, так той, хто відчуває Бога, все розуміє і все має, – все, що для себе» [2, с. 129]. Людина прагне пізнати сутність Бога, але для того, щоб це зробити, треба відкрити своє серце для слова Божого. У іншій байці «Гній та діамант» поет–філософ досить наглядно зображає діалог між світськими книгами та Біблією. Сутнісну різницю між цими книгами фіксує в алегоричній формі сама Біблія: «Я складена із тих–таки слів та мовлень, що й ви, і навіть ще з гірших та варварських. Але в безсмаковитих моїх водах, як у дзеркалі, ліпотно сяє невидиме, проте світле око Боже, без якого ваша користь порожня, а краса мертва» [2, с. 117].

Всезагальний зв'язок у природі, Г. Сковорода висвітлює у вченні про «дві натури» як взаємодію божественного та людського, загального та одиничного, трансцендентного та емпіричного. Любомудр стверджував, що все має дві природи – зовнішню (матеріальну) та внутрішню (духовну). На основі даного вчення філософ чітко розмежовував сутність і явище, зміст і форму. У трактаті «Ікона Алквіадська» український мислитель писав: «Усі ж створіння є брехня непостійна й оманлива, і всі створіння є поле слідів Божих. У всіх цих брехливих термінах чи границях ховається й з'являється, лежить і встає пресвітла істина» [3, с. 10]. Протистояння внутрішньої і зовнішньої сутностей – це протистояння добра і зла. Усе життя людини протікає як боротьба доброго і злого, яка відбувається у серці людини. Щоб стати на шлях добра необхідно розпізнати та віднайти істину. Людина, не осмисливши біблійних істин, часто піддається лукавству та лицемірству. Зовнішні, матеріальні об'єкти і процеси створюють ілюзії для людини і спокушають її внутрішню сутність на злі вчинки.

Для Г. Сковороди серце людини – це сфера постійної боротьби добра і зла. Воно завжди знаходиться під впливом не лише думок, а й буденних, матеріальних потреб. Серце людини – це безодня, яку без слова Божого може вкрити темрява. У даному випадку символ – це можливість досягнути Божу благодать за допомогою активності серця. Якщо серце не прагне до пізнання божественної сутності, то це призводить до того, що свідомість людини наповнюється злими думками та намірами. Подолати зовнішню фальш та пізнати істинну сутність людина може за допомогою Біблії. Проте, що в ній приховане у вигляді символу, потребує тлумачення.

Однак, кожне тлумачення вимагає розуміння, яке є важливою умовою для осмислення біблійної символіки. Не можна бездумно сприймати все те, що написано у Святому Письмі, адже легковажне сприйняття символічних текстів може просто ввести в оману. Біблія – це книга, на безумовних образах і перших враженнях від якої, не варто зупиняти увагу, а необхідно йти далі, пізнавати глибинну сутність кожного символу, у якому прихована невидима Божа істина.

Г. Сковорода у своїх діалогах більшість власних оцінок підтверджував цитатами з Біблії та різко критикував сліпу, фанатичну віру, яка прокує непорозуміння та конфлікти. На думку мислителя, слід замислюватися над кожним словом Біблії та не сприймати на віру те, що в ній написано. Навпаки, осмислювати слово Боже потрібно розумом та тлумачити біблійні сюжети з позицій здорового глузду та життєвої мудрості.

У кожному предметі чи явищі людина повинна бачити не зовнішній прояв, а приховану в них внутрішню сутність. Не дивлячись на те, що Біблія є Божим Словом, людина не повинна усвідомлювати лише її буквальный сенс, адже справжня істина ховається за метафорами, алегоріями й символами, розкрити які можна лише шляхом проникливих роздумів та аналітики.

Г. Сковорода стверджував, що зовнішня та внутрішня сутності людини повинні перебувати у гармонії. Це здійснюється за допомогою того, що людина перестає бути заручником матеріальної сторони свого існування. Для людини дуже цінне становлення її духовної сутності, яка формується у постійному пошуку Божої істини.

Український любомудр у своєму заключному трактаті «Діалог. Назва його – Потоп Зміїний» висвітлює власне вчення про «три світи», де Біблія зображується як символічний світ і займає ключове місце у світотворенні: «А Біблія є символічний світ, тому що у ній зібрані небесних, земних і пекельних створінь фігури, щоб вони були монументами, які ведуть нашу думку у поняття вічної природи, прихованої у тлінній так, як малюнок у фарбах своїх» [3, с. 142]. Для Г. Сковороди, Біблія – це книга, у тексті якої міститься завітна мудрість. Релігійні традиції та Священне Письмо український мислитель сприймав як результат культурної та духовної діяльності людини.

Проблема символізму була і залишається злободенною для всіх епох культур. Підкреслюючи символічну природу Біблії, український мислитель передбачав багатозначність її тлумачень. М. Попович у своїй книзі «Григорій Сковорода: філософія свободи» стверджував, що саме у цьому аспекті, Г. Сковорода був близький до мислителів протестантського напрямку, для яких Святе Письмо виступало не догматом, а пам'яткою людської культури, яка наділена різноманітними значеннями, які можна розкрити, зрозумівши природу біблійного символізму: «Сковорода мислив і жив у тому інтелектуальному і образному просторі, який створено Біблією. Але характерно, що він називає світ Біблії не священним, а символічним. З одного боку, це не суперечить спільній для Сковороди і європейських протестантів ідеалізації Біблії як універсального культурного фонду. З іншого боку, в Біблії є дух, а є і плоть – на те вона і символічний світ» [1, с. 176]. Г. Сковорода вважав, що людина має жити за Божими істинами. Осягнути ці істини можливо лише за допомогою символів, які є важливими комунікативними засобами у взаємозв'язку між людиною і Богом.

Висновки. Біблія у творчості Г. Сковороди займає ключове місце в осягненні світу. Український філософ у вченні про «три світи» відводив окрему роль Святому Письму і зображував його як символічний світ. Для Г. Сковороди, Біблія – це книга, у тексті якої міститься божественна мудрість, яка прихована у різноманітних символах. Таким чином, символічний світ Біблії став підґрунтям для релігійного символізму українського мислителя.

Символічний світ Біблії розкривається не через буквально розуміння всіх її сюжетів, а через їх глибоке символічне й алегоричне значення. Г. Сковорода, ретельно вивчаючи біблійні тексти, акцентував увагу на тому, що не можна буквально сприймати те, що в них написано. Він вказував на обмеженість суто літературної

інтерпретації Святого Письма і не визнавав буквального розуміння Біблії як реальної історії становлення світу і людини. Для нього всі книги Біблії, розповіді апостолів були лише літературно-символічними текстами, які наділені багатьма значеннями.

Джерелами образно-символічного розуміння Біблії Г. Сковородою є традиція Олександрійської богословської школи (Філон, Климент, Оріген), традиція святоотцівського богослов'я (Григорій Назіанзин, Григорій Нисський, Василій Кесарійський, Макарій Єгипетський, Діонісій Ареопажитський, Максим Сповідник, Євагрій Понтійський, Іван Дамаскин) та філософія представників німецької містики (Валентин Вайгель, Якоб Беме).

Список використаних джерел

1. Попович, М., 2007. 'Григорій Сковорода: філософія свободи', Худож. оформ. О. Білецького, К.: *Майстерня Білецьких*, 256 с.
2. Сковорода, Григорій, 2005. 'Твори: У 2 т.', К.: *ТОВ «Видавництво «Обереги»*, 2-е вид., виправ., Т.1, 528 с.
3. Сковорода, Григорій, 2005. 'Твори: У 2 т.', К.: *ТОВ «Видавництво «Обереги»*, 2-е вид., виправ., Т.2, 480 с.
4. Тетерина, Д., 2001. 'Григорій Сковорода – український письменник, філософ і педагог', Київ – Мюнхен: *PVA «Тріумф»*, 323 с.
5. Ушкалов, Л., 1999. 'Біблійна герменевтика Григорія Сковороди на тлі українського барокового богослов'я', *Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія*, Харків, Т.8, с.23–44.
6. Чижевський, Д., 2004. 'Філософія Г. С. Сковороди', Харків, 272 с.

References

1. Popovych, M., 2007. 'Grygorij Skovoroda: filosofija svobody (Gregory Skovoroda: Philosophy of freedom)', Hudozh. oform. O. Bilec'kogo, K.: *Majsternja Bilec'kyh*, 256 s.
2. Skovoroda, Grygorij, 2005. 'Tvary: U 2 t. (Works: At 2 t.)', K.: *TOV «Vydavnytstvo «Oberegy»*, 2-e vyd., vyprav., T.1, 528 s.
3. Skovoroda, Grygorij, 2005. 'Tvary: U 2 t. (Works: At 2 t.)', K.: *TOV «Vydavnytstvo «Oberegy»*, 2-e vyd., vyprav., T.2, 480 s.
4. Teteryna, D., 2001. 'Grygorij Skovoroda – ukrain's'kyj pys'mennyk, filosof i pedagog (Grigory Skovoroda is a Ukrainian writer, philosopher and teacher)', Kyi'v – Mjunhen: *RVA «Triumf»*, 323 s.
5. Ushkalov, L., 1999. 'Biblijna germenetyka Grygorija Skovorody na tli ukrai'ns'kogo barokovogo bogomyshlennja (Biblical hermeneutics of Gregory Skovoroda on the background of Ukrainian Baroque thinking)', *Zbirnyk Harkivs'kogo istoriko-filologichnogo tovarystva: Nova serija*, Harkiv, T.8, s.23–44.
6. Chyzhevs'kyj, D., 2004. 'Filosofija G. S. Skovorody (Philosophy G. S. Skovoroda)', Harkiv, 272 s.

Ryk M. S., postgraduate student of the Department of Religious Studies, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), rykmykola@gmail.com

Symbolic depreciation of the Bible in the work of H. Skovoroda

The article examines the role of the symbol in the interpretation of biblical positions in the work of H. Skovoroda. Symbolism, as the main principle of the formation of the doctrine of the Bible of the Ukrainian thinker, is confirmed in many of his works. Attention is paid to one of the key provisions of the philosopher, which is that one must, with the help of the heart, know the depth of the essence of every biblical symbol in which the truth of God is hidden, and not limited to its external factors. It is substantiated that the main sources of figurative and symbolic understanding of the Bible of H. Skovoroda are the tradition of the Alexandrian theological school, the tradition of holy theology and the philosophy of the representatives of German mysticism. It is proved that the symbolic world of the Bible is revealed not by the literal understanding of all its plots, but through their profound symbolic and allegorical significance.

Keywords: symbol, symbolism, man, God, Bible, self-knowledge, truth.

* * *